

İSMAİL FENNİ ERTUĞRUL VE BAZI ÇAĞDAŞLARINA GÖRE RUHUN BEKASI VE AHİRET

Veysel KASAR*

Bu makale İsmail Fenni Ertuğrul ve çağdaşlarına göre ruhun bekasını tartışmaktadır. Makale aynı zamanda ruhun gerçekliği, insanın ölümünden sonra varlığını nasıl devam ettireceği ve bunun nasıl mümkün olacağı, ruhun bekasının gerekçeleri gibi soruların da cevabını aramaktadır.

Anahtar kelimeler: Ruh, ruh ve beka, ahiret

QUESTION OF THE CONTINUTY OF SOUL AND RESURRECTION ACCORDİNG TO İSMAİL FENNİ HİS CONTEMPORANEOUS'S

This article discuss question of the continuity of sprite for according to İsmail Fenni Ertuğrul and his contemporaneuos's. What is the true nature of the soul? It will go on after death of human being and this matter how will exist? This article deal with causes of the maintainty soul of human as well in the future after death.

Key words: Soul, Spirit and continuty, resurrection

Giriş

18. Asırdan itibaren Avrupa'da ortaya çıkan "biyolojik materyalizm" ya da pozitivistimin¹ insanın mahiyeti, ruh, beyin, tefekkür hakkındaki anlayışlara da büyük ölçüde tesir ettiği görülür. Maddecî düşüncelerin geniş kitleleri hükmü altına alması, bu düşüncelerin "tecrübî ilmin" neticeleri gibi gösterilmiş olmasına dayanır. Tecrübî ilim ise, insanın beş zahirî hissine dayanmaktadır. Hâlbuki bilginin kaynakları beş duyu organına münhasır değildir.

* Öğrt. Grv. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

¹ Pozitivism Fransız matematikçisi Aguste Comte (1798-1857) tarafından kurulmuştur. Pozitivizme göre, olaylar duyuların yaşantısı olan deneylerle ortaya çıkarılır. Deneyle elde edilmeyen bilgi teolojik ve metafiziktir ve sonucunda hayal mahsulüdür. Duyularla tecrübe edilemeyen din ve dinle ilgili fenomenler bu akımı dinle karşı karşıya getirmiştir. Pozitivistler hadiseleri değişmeyen kanunlara izafe etmeye çalışır. Onlar insanın elde ettiği bilginin zihne ait olması sebebiyle izafi olduğunu kabul ederler. Bkz. Bolay, S.Hayri, Felsefi Doktrinler Sözlüğü, 226-227; Meydan Larousse, 3 / 4

Biyolojik materyalizmin temelini atan Louis Büchner ve arkadaşlarının tecrübî bilimle uğraşmalarına rağmen, inanç dünyasıyla ilgili metafizik bazı hükümler vermeye cür'et etmesi, materyalizme karşı reaksiyonlara yol açmıştır. Çünkü, biyolojik materyalizm, sadece maddeyi kabul ediyor, ruhu, öldükten sonra kavuşacağımız âhiret ve bunları yaratan Allah'ı ve bütün "mukaddes" sayılan değerleri bir tarafa itiyordu.

Bu çalışmada, 20.asrın başlarında materyalist düşüncenin dini alana yaptığı saldırıya karşı mücadele eden İsmail Fenni Ertuğrul¹ ve onun bazı çağdaşlarının ruhun bekası ve Ahiret inancıyla ilgili düşünceleri incelenecektir.

Ruh meselesi Türkiye'de, büyük ölçüde, Baha Tevfik (1881-1914) ve Ahmet Nebil'in Alman filozofu Louis Büchner'in (1824-1899) Madde ve Ruh adlı eserini tercümesi ile yaygınlık kazanmıştır. Ahmet Şuayb (1876-1910) ve Abdullah Cevdet (1869-1931) de Türkiye'de biyolojik materyalizmi ilk savunan düşünürler arasında sayılırlar. Burada, Fenni ve çağdaşlarının görüşlerine geçmeden önce ruhla ilgili geçmiş düşünürlerin tanımlarına kısaca temas etmek uygun olacaktır.

A-Ruhun Mahiyetiyle İlgili Görüşler

Lugatta, yel, rüzgâr, koku, kuvvet, can, nefes, canlılık, öz, anlamına gelen ruh,² istilahta, "insan vücudunda bulunan hayatın temeli, sebebi, maddî olmayan cevher; mânevî varlık, vahy, cevvalik, rahmet, te'sir anlamındadır."³

Ruh, felsefede "özdeksiz yapıda canlı ve ölümsüz varlık"⁴ diye tarif edilmiştir. Heraklit'e izâfe edilen bir görüşte nefis (ruh) "sıcak ve rutubetsiz buharlardan yapılmış bir ateş" olarak anlatılır. Bu düşünöre göre, ruhlar hayat sahibidir. Hayatları, kendi kendilerine hareket etmekten ibarettir. Ruh bütün hayati hadiselerin prensibidir.⁵

¹ İsmail Fenni Ertuğrul (1855-1946) vahdet-i vücudu düşünce sistemi ve ruhsal bir durum olarak benimsemiş olan bir İslâm filozofudur.. "Lügatçe-i Felsefe" adlı bir felsefe sözlüğü hazırlamış; "Materyalizm Mezhebinin Yıkılışı" ve "Vahdet-i Vücûd ve Muhyittin b.Arabî adlı eserleri kaleme almıştır. Yayınlanmamış eserleri arasında ise, fenomenolojinin kurucusu Edmund Husserl'i etkilemiş olan ünlü Fransız filozofu P. Janet'den dilimize kazandırdığı "Çağdaş Materyalizm Mezhebi" ile "Büyük Filozoflar" ve S.Mill'den çevirdiği "Hürriyet" ön sırada yer alır. Ona göre madde ezeli ve ebedî değildir. Bu durumda, materyalist Büchner ile E.Haeckel'in tezlerini savunmaya imkân yoktur. Ezeli ve ebedî olan sadece Tanrıdır. Evrenin varlığı, Tanrı'nın varlığından çıkar. Madde ve enerji, ezeli ve ebedî olmadığı, yani sonradan meydana geldiği gibi yok da olabilir. www.Felsefe.info.Forumu (14.05.2007)

² Zebidi, Tacu'l-Arus, 2/148; İbn Manzur, Lisanu'l-Arab, 3/234; Firuzabadi, Kamus, 1/232; Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük* s. 942

³ Zebidi, age., 2/147 Firuzabadi, age., 1/231; Isfahani, Ragıp, Müfredat, s. 298

⁴ Hançerlioğlu, Orhan, *İnanç Sözlüğü*, s. 544

⁵ Adivar, Abdülhak Adnan, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, s. 49

Materyalist düşüncenin temellerini attığına inanılan ve atomcuların piri sayılan Demokrit (M.Ö. 460-370) ruhu, “vücudun her tarafına yayılan, pürüzsüz yuvarlak atomlardan ibaret” saymıştır.

Eflâtun’a (M.Ö. d: 427) göre, o, “Allah tarafından yaratılmış, âlemin sıfatlarını hâiz bizzat hareketli bir hayat prensibi”dir. Eflâtun ruha değişik kuvveler de veriyor ¹. Eflâtun’un tersine Plâton, “ruhun bedenden önce ve sonra var olmaya devam ettiğini kabul eder. Platon’a göre insan, “Son tahlilde ruhtur. Fakat ruh bu bedenden kurtulmaya çabalar durur. Beden ise ruhun sadece bir vasıtasıdır. O, ruhun ezeliyetine inanır.”²

Aristo’nun (M.Ö. 384-322) ruhla ilgili düşünceleri anlaşılması hayli zor kabul edilmiştir. “Ruhu beden bir formu” gören Aristo, “akıl ölümsüzlüğünden” söz etmiştir. O’na göre yaptığı işlerin çokluğu, nefsin birliğini bozamaz. Ruh birlik sahibi ve ilahi bir ateştir.³ Antik Çağ filozoflarından Epikür’e (M.Ö. 341-270) göre alem canlı ve bir büyük hayvandır. Madde, âlemin bedeni; ruh (nefs) de onun kuvvetidir. Nefis (ruh) beden unsurlarını bir arada tuttuğu gibi, akli hayatın da başlangıcıdır.⁴

İslam kelâmcıların ruhla ilgili tariflerini ise şöyle özetlemek mümkündür:

1. Mücerred bir cevherdir. Cisim ve cismânî değildir. Yer işgal etmez. Binefsihî kâimdir. Ne bedene bitişik ne de ondan ayrıdır! Bu görüş Gazzâlî, (ö.505/1111) Râgıp Isfahânî, (ö. 502/1108) ve İslâm filozoflarına nispet edilir.

2. Ruh bedene girmiş lâtif bir cisimdir. Ancak çözülme ve değişme kabul etmez. Ayrılmaz, parçalanmaz. Nazzâm, (ö.231/845) Cüveynî, (ö. 478/1328) Fahrüddin Râzî, (ö.606/1210) İbn Teymiyye, (ö.728/111328) İbn Kayyim el-Cevziyye, (ö.751/1350) ve mütekaddimîn kelâmcıların cumhuru bu kanaattedir.

3. Ruh maddî bir cevherin arazıdır. Ruh da tıpkı atomlar gibi her anın içinde yaratılır, yok olur. Tekrar yaratılır. Ebu’l- Huzeyl el-Allâf, (ö.235/850) Eş’ari, (ö.324/936) ve Bakillânî (ö.403/1013) bu görüştedirler.

4. Ruh beyinde bir kuvvettir. His ve hareket başlangıcıdır. Hareket, hayat ve idrâk mebdeidir.⁵

¹ Eflâtun *Timaios*, Trc: Erol Güneş - Lütfi Ay s. 33

² Aydın. Mehmet, *Din Felsefesi*, s. 198

³ Aydın, age. s. 198

⁴ Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, 1 / 144

⁵ İzmirli, *Yeni İlm-i Kelam*, 1 / 298, 299; İbu’l-İzz ed-Dimeşki, Muhammed, *Şerhu’t-Tahaviyye*. Thk.: Muhsin et-Türki - Şuayb el- Arnavud, Beyrut, 2/562-566; İbnu Furek, *Mücerredü-Makalat-i Eş’ari*, thk.: Daniel Gimaret, Beyrut, s.44-45; Kılavuz, M. Saim, *İslâm Akaidi ve Kelâma Giriş* s. 236 – 237; Razi, Fahrüddin, *Kelama Giriş (el-Muhassal)* çvr.: Hüseyin Atay, s.229; el-Cevziyye, İbn Kayyim *Kitabu’r-Ruh*, s. 238

Elmalılı H. Yazır ruhla ilgili ayetlerin tefsirinde ruhun, "hareket, hayat, idrak ve kuvvet" şeklinde anlaşıldığını söyler.¹

Kur'anda "ruh" dört manada kullanılmaktadır: Cebrail'in adı², vahy³ ve canlılarda hayat kaynağı olan kuvvet⁴, rahmet⁵ ve "Allah'ın emirlerinden bir emr".⁶

"Ruh varlıklara can katan hayat solugudur. Rûh basit (yalın) bir cevherdir. "Ol!" emriyle yaratılmıştır. Suyun, ağacın zerrelerine geçtiği gibi bedene geçip ona hayat veren, hava gibi latif bir varlıktır. Rûh, nefsin ana elemanıdır. Ruhun bedenle birleşip medh veya zemm (övülüp yerilme) ile nitelenmesi haline nefis denilir. Rûh bir bakımdan nefis ise de bir bakımdan değildir. Âyetlerin belirttiğine göre Allah sizin ve önceki atalarımızın Rabbidir. Allah'ın rablığı, yalnız bedenimize değil, beden ve rûh bütünlüğümüzedir. Çünkü insanı oluşturan bu ikisidir."⁷

Kur'an'da, insanın yaratılışı ile ilgili ayette, Allah, Adem (a.s) hakkında, "Ruhumdan üfledim"⁸ buyrulur. Fakat bu üfleminin mâhiyeti tamamen meçhûldür.⁹

Ruhla ilgili bu kısa açıklamadan sonra pozitivizm ve biyolojik materyalizm ile ilgili geçen asrın başlarında Büchner tarafından yazılan Madde ve Kuvvet başlıklı eserdeki düşüncelere cevap veren İsmail Fenni Ertuğrul'un görüşlerine geçebiliriz.

B. İsmail Fenni'ye Göre Ruh ve Mahiyeti

Büchner ruh ve ruhun her türlü faaliyeti olarak beynin parçalarını kabul ederken¹⁰ Materyalist felsefeye dayanan bu görüşe karşı Fenni ise ruhun varlığı ve bekası görüşünü esas almış ve birkaç eserinde bu konuya yer vermiştir. O ruhu, "emr âleminden, en evvel ve vasıtasız yaratılmış olan bir nur" olarak kabul etmiştir. Fenni'ye göre ruhun şekli ve bedeni yoktur.¹¹ Ruh değişmez. Çünkü onların aslı birdir.¹² Fenni ruhu tabiattaki kanunlara benzeter. Mahiyeti bilinmediği halde herkes, çekim kanununun eşya üzerindeki tesirini kabul eder. Ruh da böyle

¹ Yazır, age., 1 / 406

² Bkz: el-Bakara, 2 / 87; Meryem, 19 / 17; el-Meâric, 70 / 4; el-Kadr, 97 / 4

³ Bkz: en-Nahl, 16 / 2; el- Mü'min, 40 / 15; eş-Şuâra, 42 / 52

⁴ el- İsrâ', 17 / 85; el-Enbiyâ, 21 / 91; Tahrim, 66 / 12

⁵ el- Mücadele, 22

⁶ el- İsrâ, 17 / 85

⁷ Ateş, Süleyman, kur'anansiklopedisi.chm./t/018 htm, Ruh. md.,

⁸ el- Hicr, 15 / 29

⁹ Albayrak, Halis, *Kur'anda İnsan - Gayb İlişkisi*, s. 158

¹⁰ Buchner, Louis, *Madde ve Kuvvet* (Trc: Baha Tevfik - Ahmet Nebil) 2 / 384, Bab: 16

¹¹ Ertuğrul. İsmail Fennî, *Vahdet-i Vücut ve Muhyiddin-i İbn-i Arabi* s. 132

¹² Ertuğrul, age., s. 29 - 15

anlaşılabilir.¹ Ertuğrul, ruhun, varlıkların kendisine ilişkisi cihetiyle muhdes; bizâtihi var olan "Allah'ın emri" olması cihetiyle ise kadîm olduğunu düşünmüştür.²

Ertuğrul, Cemâleddin Hindî'nin et-Tuhfetü'l-Mürsele'sinden yaptığı bir nakilde, "ruhun, biri aslı olan Allah'a, diğeri de fer'i olan halka ait olmak üzere iki yönü bulunduğunu" anlatır. Buna göre, eşya her an değiştiği halde ruhun Allah'a ait olan aslı değişmez. Çünkü onların aslı birdir.³

Fennî ruhun bekasını İsmail Hakkı Bursevî 'nin (ö.1137/1725) Ruhul-Beyan'daki açıklaması ile de ispat etmeye çalışır: "Emr âlemi, 'lâşey'den (yoktan) yaratılan melekût; halk âlemi ise, 'bir şeyden' yaratılan mülktür. Bunun delili, "Yer ve göklerin melekûtuna ve Allah'ın bir şeyden yarattığı şeye bakmıyorlar mı?" (A'raf, 7/185) ayetidir.

Fennî'nin ruhun mahiyeti ile ilgili kullandığı bu tez, ruhun yaratılmış olması açısından problemli gözükmektedir. Asıl olan, ruhun mümkün varlık olma niteliğine sahip olmasıdır. Çünkü Allah her şeyin yaratıcısıdır. Ruh da bundan müstesna değildir. Ehl-i Sünnet ruhun yaratılmış olduğunda ittifak etmiştir. Allah insanın sadece bedenini değil ruhunun da yaratıcısıdır. "Âyetlerin belirttiğine göre Allah sizin ve önceki atalarınızın Rabbidir. Allah'ın rablığı, yalnız bedenimize değil, beden ve rûh bütünlüğümüzedir. Çünkü insanı oluşturan bu ikisidir. Eğer Allah, ruhun rabbi olmasa, bedenimiz yaratılmış, ruhumuz yaratıcı olur ki bu batıldır. Naslar, meleklerin yaratıldığını söylüyor. Melekler bedensiz, fakat cisimlenmiş soyut ruhlardır. İnsana rûh üfleyen melek yaratılmış olunca, onun üflemesiyle oluşan insan ruhu da elbette yaratılmış olur. Allah'ın ilmi, kudreti, hayâtı, irâdesi, işitmesi, görmesi gibi sıfatları, Allah adının içeriğindedir. Bu adın içeriği olan sıfatlar, Allah'ın zâtı gibi ezeldir. Bu ismin dışında kalan her şey yaratılmıştır. Allah veya Allah'ın sıfatı olmayan rûh da melekler ve cinler gibi yaratılmıştır." ⁴

Fennî'nin ruha nispet ettiği "kadim oluş niteliği" Allah'ın Kadim sıfatıyla eşdeğer olarak anlaşılmalıdır. Tabiatı Allah'ın yarattığını kabul eden bir kişinin böyle düşünmeyeceği açıktır. Onun ruha nispet ettiği "kıdem" özelliği Allah'ın yaratmasıyla ruha bahsedilen ve onun yüceliğine layık bir sıfat olarak düşünülmüş olmalıdır. Bu çerçevede O, ruhun özelliklerinden hareketle ruhun beka sahibi olup ebedi hayat için yaratıldığını değişik delillerle açıklar. Bu özelliklere geçmeden önce Fennî'nin çağdaşı birkaç ismin konuyla ilgili görüşlerine de bakalım.

¹ Ertuğrul, Maddiyun Mezhebi'nin İzmihlali, s. 529

² Ertuğrul, age. s. 27

³ Ertuğrul, s. 29 - 15

⁴ Ateş, agy.

İzmirli İsmail Hakkı (1869-1946) kelimcilerin ruhun hadis olduğunda ittifak ettiklerini ancak onun mahiyeti, varlığı ve beden ile ilişkisi konularında ihtilaf ettiklerini belirtir.¹ İzmirli'ye göre ruh bedenden başka bir şeydir. Düşünme, hissetme ve irade etme fiillerini gerçekleştiren ruhdur. Ruh farklı parçalar halinde değildir. O mevcut ve tektir.² İzmirli ruhun mahiyeti üzerine geçmiş alimlerin görüşlerini özetlerken ruhun bedene bitişik ya da bedenden ayrı olmayıp bizatihi kaim olduğunu ifade eder.³

Biyolojik materyalizme reddiye yazarlar arasında yer alan Ahmed Hilmi (1865-1913) ise ruhu, "bedenden bağımsız varlığı olan bir muamma"⁴ sayar. Ö.Ferid Kam (1864- 1946) da ruhun mahiyetiyle ilgili araştırmaları bir şeyin gölgesi üzerindeki incelemelere benzetir. "Gölge, bir şeyin hakikatı hakkında yaklaşık bir bilgi verir. Ruh, üzerine bir şey yazılmamış levha gibidir. O bedenimize girdikten sonra, maddi şekiller, duyar vasıtası ile ona nakş olunur."⁵

Ruh'la ilgili geniş tahlillere yer veren Şemsettin Günaltay ise, ruhun beyinden farklı bir varlık olduğuna vurgu yapar. "Anatomi beynin bütün parçalarını tahlil etmiştir. Bunlarda şuur, his ve vicdan gibi bir özellik yoktur. Hisseden, tefekkür eden şey insandaki ruhtur" der.⁶

C-Ruhun Bekasını Gerektiren Sebepler

İsmail Fennî'ye göre maddeye şekil veren ruh olduğu için o kendisi maddi ve cismani olmayan bir takım özellikler gösterir. Bu özellikler, ruhun vahdet ve özdeşlik (aynılık) sahibi olması, tarih boyunca insanlık tarafından ruhun umumen cesetten farklı olduğunun kabul edilmesi ve varlığını sürdürdüğüne dair umumi kabul, insan fıtratında var olan ilahi adalet beklentisinin ancak ruhların bekası ile sağlanabileceği düşüncesi ve insanın diğer hayvanlara göre farklı yaratılmış olması gibi sebeplerdir. Bunları sırasıyla inceleyelim.

1. Ruhun Vahdet Sahibi Olması: Ruhun cevheri birdir. Ruh vahdetini üç şekilde gösterir. O bir taş parçası gibi bölünüp parçalanamaz. Ruhun bölünmesi imkânsızdır. Beden gibi çeşitli kısımlardan mürekkep değildir. Ruhun kuvveleri varsa da bunlar parçalar olmayıp çeşitli yönlerden bakıldığı zaman arz ettiği faaliyetleridir. Meselâ, hassasiyet ve akıl itibarıyla "ben" dediğimiz şey ruhun kendisidir.⁷ Tefekkür, hatırlama, elem - lezzet almak (hassasiyet) ve irâde (karar

¹ İzmirli İsmail Hakkı *Yeni İlm-i Kelam*, I / 263

² İzmirli, age, s. 290-291

³ İzmirli, age, s. 291

⁴ Bolay, *Meşrutiyetten Sonra Türkiye'de Materyalizm Spritüalizm ve Vahdet-i Vücut Mücadelesi*, s. 280

⁵ Bolay, *Ferid Kam Hayatı ve Eserleri*, s. 110

⁶ Günaltay, Şemsettin, M. Şemseddin, *Felsefe-i Ullâ, İsbat-ı Vacip ve Ruh Nazariyeleri*, s. 331, 446

⁷ Ertuğrul, age. s. 148

vermek) gibi ruhi olaylar bir yerde vuku bulmaz, belirli bir boyutları da yoktur. Bunlar, yalnız bâtinî bir hisle (nefs-i natıka) ile hissedilir. Fenni'ye göre ruhi hadiselerdeki söz konusu bütünlük ruhun vahdetini gösterir.¹

Ahmed Hilmi de ruhun birlik ve basitlik niteliğine sahip olmasını ve dolayısı ile dağılmaz, parçalanmaz oluşunu ilmen iptal edecek bir görüş bulunamayacağını söyler. Hilmi, "Tabiattaki kanunları kabul eden herkesin ruhun da bekasına inanması gerektiğini" ifade eder.² Ferit Kam ise bedendeki farklı aza, hücre ve organlara rağmen his ve tefekkürün tek olmasını ruhun birliğine delil kabul eder. Aksi halde bu kadar farklı bir bünyeden bir birlik ortaya çıkmazdı.³

2. Ruhun Bütünlük Özelliği Göstermesi:

Fenni'ye göre ruh cismani değildir. Çünkü cisim ve madde âtıdır. Maddede hareketi meydana getiren, onu atâletten çıkararak maddî olmayan bir şey vardır. Maddî unsurlar (karbon, oksijen, hidrojen ve azot) tek başlarına hiç bir hareket meydana getiremezler. Cansız cisimlerin ve maddelerin hepsi hayata karşı lâkayttır. Fakat bu cisimler (dört unsur) bir hayat sahibinin vücudunda onun parçalarını tamamlayıcı olunca, bu lâkaydlık i'caz-kârâne bir surette ortadan kalkar, maddî unsurlar değişik suret ve şekillere girmeye başlar. Ruh sayesinde maddi şeylerde türlü türlü hassalar, renkler, kokular, tadlar meydana gelir. Her organı vazifesine uygun şekilde ve diğer azalarla ahenkli olacak tarzda tanzim eden bir kuvvetin mevcudiyeti izahtan vârestedir. Fennî bu "tenâsübü sağlayan"ın ruh olduğunu söyler.⁴ Onun düşüncesinde, cismânî şeyler değişirken ruhun ayniyet ve mâhiyetini devam ettirmesi ruhun cismânî değil ruhâniyet sahibi olduğunu gösterir.

Fenni'nin açıklamalarına göre, mâziye doğru hangi seneye bakılırsa bakılsın, kişi aynı şahsiyettir. Bu aynılığın delili hâfıza ve mesuliyettir. Hâfızanın evvelce hissettiklerini hisler yeniler. Hâfızanın bunu yapabilmesi için 'benin' o zaman da, şimdi de mevcut olması gerekir. Mesuliyet de bu aynılığı gösterir. Bir kimse yıllar önce işlediği bir suçtan dolayı muhâkeme edilip cezalandırılırsa, "O günkü benle şimdiki 'ben' aynı değildir. Ben, geçen yıllar içinde tamamen değiştim" diyememektedir. Ruhun şahsiyeti aynıdır.⁵

Fennî, "ayniyet" deliline önem verir. Kişinin 'ben' zamiri ile işaret ettiği ruh veya nefis-i natıka hiç değişmemiştir. Hatta maddî ve mânevî 'değişimlerin' değişikliğini idrâk etmek için, değişmeyen bir şey lâzımdır. Zira bu müdrük olan şey dahi değişirse, değişimin meydana geldiğine, peyderpey devam eden hallerin

¹ Ertuğrul, age., 146

² Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 283

³ Bolay, age., 110; Kam, Ferid, *İlmu Ma Ba'det't-Tabia*, s.53

⁴ Ertuğrul, İsmail Fenni, *Maddiyun Mezhebinin İzmihlali*, s. 131 - 132

⁵ Ertuğrul, age. s. 148 - 149

birbirinden başka şeyler olduğuna hükmedecek bir vasıta kalmaz. Hâlbuki bedeni meydana getiren parçalar devamlı değişmektedir. Böyle devamlı değişiklik olan şeyde ayniyet (özdeşlik) olamaz. Birbirinin zıddı olan tebeddül ile ayniyet bir mahalde toplanamaz. Bu, aklın açık hükümlerindedir. Öyle ise ayniyeti koruyan başka bir şeydir.¹ Ahmed Hilmi ise enerjinin korunması ile ilgili kanununun ahlak ilkeleri dikkate alınınca ruhun da bekasına delil sayılması gerektiğini ifade eder. Hilmi, "Tabiattaki kanunların mevcudiyetini kabul edenlerin ruhun da varlığını ve bekasını kabul etmesi gerekir" der.²

3. Ruhun Bekasının Umûmen Kabulü:

Fenni'nin ruhun bekasına dair kullandığı bir açıklama da umumun bu vakayı kabul etmiş olmasıdır. Ona göre, tarih boyunca bütün milletlerin ruhun bekâsını kabul ettikleri anlaşılır. Her millet ölülerinin ruhu için duâ etmekte ve tasaddukta bulunmaktadır. İnsanların, nefislerinin arzularını bırakarak bir takım teklifleri (mükellefiyet - vazife) seçmesi, ruhun varlığı ve bekâsına bir delildir. Fennî, Mısır'daki mumyaları, bazı ibtidâî kabilelerde ecdâda tapmak gibi bâtil inançları, - yanlış da olsa- her kabile ve milletin ruhlarla temas kurmakla ilgili bir geleneğe sahip olmasını, ruhun bekâsına dair delil olarak gösterir.³

4. Ebedi Saadet Arzusu:

İnsanda saâdet, hakikat ve hürriyet için pek büyük bir iştihak ve arzu vardır. Hâlbuki insan, bunlara şu dünya hayatında pek noksan bir şekilde nâil olabilmektedir. Bu arzu ve emellerin bizim tabiatımızdan doğduğunda şüphe yoktur. Çünkü Allah faydasız ve hikmetsiz bir iş yapmaz. Şu halde, dünya hayatında büyük ölçüde gerçekleşmeyen ümit ve emellerimizin gerçekleşeceği bir âlem olmalıdır. O da ahrettir ki, oraya, ruhun bâki kalması ile ulaşılabacaktır.⁴

Ferid Kam da ruhun insan hayatı boyunca bir gramafon gibi her şeyi zabt ettiğini ancak ölümle varılan sükunet halinde ve berzah hayatında dünyadaki topladıklarını anlamaya başlayacağını söyler. Çünkü kendisini dünya ile bağlayan duygu rabitalarından kurtulmuş ve tek kalmıştır. Oradaki tek dostu dünyadaki fiillerdir. Bu hususta şeriat koyucunun bildirdiklerinden başka doğru yoktur.⁵

5. Ruhun Mürekkep Olmaması (Besateti): Mütefekkirimiz, Fenni'ye göre ruhun bekasının bir delili de organizmanın değişmesine rağmen insanda değişmeyen bir şeylerin kaldığı gerçeğidir. Buna göre beden bir takım cüzlerden mürekkeptir. Bir nehrin sularının daima yenilenmekte olduğu gibi, bu cüzler de

¹ Ertuğrul, age. s. 529; Ruhun ayniliğinin açıklamaları için ayrıca bkz.; Günaltay, age., s.380, 509

² Ülken, age., s, 283

³ Ertuğrul, age. s. 132 - 582

⁴ Ertuğrul, age. s. 139 - 150

⁵ Kam, *Dini ve Felsefî Sohbetler*, s. 114-5

daima yenilenmektedir. Bunlar belirli bir zaman sonra kayıplarını yerine koyamayacak hale gelir. Yenilenme durur. Ölüm vaki' olur. Beden onu terkip eden unsurlara ayrılır.

Ruh ise terkîp halinde olmadığından dağılma olmaz. Cismin parçalanma ve yok olmasını gerektiren gıda alma ve yenilenme gibi sebepler onda (ruhta) yoktur. Çünkü ruhun tabiatı ile bedenin tabiatı birbirine aykırıdır. Şu halde ruhun cisimle beraber yok olması değil bâkî kalması gerekir.¹

6. İlâhî Adâletin Ruhun Bekâsını Gerektirmesi:

İlâhî adâlet prensibi Ertuğrul'a göre fitridir. Bu fitri hüküm de ruhun bekâsına işaret etmektedir. Şöyle ki:

Her insanda adâlet fikri vardır. Fazîletin mükâfata, kötülüğün de cezâyâ lâıyk olduğunu, herkesin akli ve vicdanı kendisine haber veriyor. Hâlbuki bu dünyada fazîlet erbâbı dâima mesut olmadıkları, kötülük yapanlar da ceza görmedikleri gibi, çoğunlukla zâlimler mesut şekilde hayat sürmekte ve yaptıklarının cezasını görmemektedirler. Hatta bazen kötüler gâlip geliyor; fazîlet takdir edilmediği gibi sahipleri kötülenerek ortadan kaldırılmaya çalışılıyor. Hâlbuki adâlet ve intizamın gereği, kötülerin cezaya çarptırılması; iyilerin de mükâfatını almasıdır. Dünyada vuku bulan bu tersliklerden sonra hakkın yerini bulması için mutlaka bir mükâfat ve ceza yerinin varlığı gerekir.

İnsanın ise, öldükten sonra ebediyete eren yanı, nefs-i nâtıkası, ilâhî, Rabbânî lâtifesidir. Bitki ve hayvan gibi canlılarda da hayatlarını sürdüren ve insanda da ona benzeyen bir hayvânî ruh vardır. Fakat insanın hayır ve şerri, iyilik ve kötülüğü anlayan, ilâhî tekliflere muhâtap olan tarafı, Rabbânî lâtifesidir. İlâhî adâlet bu imtiyazlara sahip kıldığı insanı, hayır ve şer olarak dünyada yaptıklarından "hesaba çekmek üzere" muhafaza edecektir. Ruha bekâ verecektir.²

Ferid Kam da ruhun insan hayatı boyunca bir gramafon gibi her şeyi zabt ettiğini ancak ölümle varılan sükunet halinde ve berzah hayatında dünyadaki topladıklarını anlamaya başlayacağını söyler.³

7. İnsanın Hayvandan Farklı Olması:

"İnsanı hayvanlardan ayıran şey ma'kûlâtı idrâkidir. Çünkü tasavvur kuvveti olan nefs-i nâtika sadece insanda vardır. Nâmus ve hak gibi mefhumları anlaması nefs-i nâtika'nın vazifesidir.

İnsan düşünüyor, eşyaya hükmediyor; belirli mukaddemeleri kullanarak

¹ Ertuğrul, age. s. 150 - 151

² Ertuğrul, age., s. 149 - 150

³ Kam, *Dini ve Felsefî Sohbetler*, s. 114-5

neticelere ulaşıyor. Kâinatta câri olan kanunları keşfediyor. Bu suretle insan, su, hava, elektrik gibi şeyleri istediği şekilde kullanmaya muvaffak olmuştur. Demek ki akıl, küllî ve mücerred manâların menbai, umûmî prensiplerin ortaya çıkarılmasına vasıtaadır. İnsanlar akıl ile hak ve bâtılın, güzellik ve çirkinliğin, doğru ile yanlışın ölçü ve mihenk taşlarını tespit eder ve anlar. Bu özellikleri ile akıl, 'vicdan' nâmını alır.

İnsan vicdan sayesinde kendine, kendisini yaratana, diğer insanlara karşı olan vazifelerini de anlar. Bunun için insanlar umûmî ahlâk prensipleri ve kanunları ortaya çıkarmıştır. Kısacası, küllî manâları çıkarma ve idrâk etme, malûmdan meçhûle ulaşma hassası sadece insanda vardır. Bunlar hayvanda yoktur. Bu özelliklere sahip olan nefis-i nâtikanın da beka sahibi olması gerektiği açıktır. Fennî'ye göre insan, 'kendi uhdesine emânet edilen hâkimiyetten bir gün mutlaka hesap vermelidir. Bu da aklın ve insan mâhiyetinin devamını gerektirir. Aksi halde dünyada Allah'a imân edenlerin, O'nun yolunda hadsiz fedakârlıklara katlanan Allah dostlarının kalbindeki aşk ateşi boşa verilmiş olur! İman edenlerin hadsiz fedakârlıkları ile birlikte maruz kaldıkları türlü zulümlerle; imânsız ve zâlimlerin ise, onca küfrânlarına rağmen ceza almadan göçtükleri görülmektedir. Demek ki, bir ebedî mahkeme salonu kurulacaktır. Bu da insan ruhunun devam ve bekasını zarûrî kılmaktadır.¹

Kısacası insanda ulûhiyet, hayır – şer; mükâfat ve uhrevî cezâ gibi fikirler sevk-i tabii gibi fıtrîdir. Maksatsız, gayesiz bir sevk-i tâbiî hiç görülmemiştir. İnsanlar nezdinde bile çirkin olan bu gibi hususları, insanın bir ma'bûda isnad etmesi için akıl ve mantıkla büsbütün alâkasını kesmesi lâzımdır. Dünyada şerlileri tecziye edecek örfler, âdetler kanunlar vardır. Fakat, bazı günahlar sebebiyle insanlar yanında mahcup olmak, kötülenmek gibi müeyyideler de insanları şerden sakındırmak için yeterli bir müeyyide olmuyor.²

8. Ruhun Müstakil Yapıda Olması:

İsmail Fennî'ye göre ölüm, "bir hâl değişikliğinden" ibarettir. Ruh bedenden ayrıldıktan sonra ya muazzep, ya da nimete mazhar olarak serbesttir. Bu serbestiyetin manâsı, "cesedin ona itâattan çıkması, ruhun beden üzerindeki tasarrufunun son bulması"dır. Zira beden ruhun sadece âletidir. Ruh, el ile tutar, kulakla işitir, gözle görür. Kalble eşyanın hakikatını vasıtasız olarak idrâk eder. Fakat ruh bu âletler olmadan da hisseder, bilir. Hatta dünyada bu organlara ihtiyaç göstermeden de bazen elem duyar veya sevinir. Ruhun sıfatı olan her şey ise ceset ondan ayrıldıktan sonra ruhta kalır. Ölen ceset, kabirde ruh kendine tekrar gelene kadar hareketsizdir. Kabir ve kıyâmette ruhun cesede intikali akıldan uzak

¹ Ertuğrul, age. s. 155 - 165

² Ertuğrul, age. s. 160 - 170

görülemez.¹

Ölümün mahiyetinden hareketle ruhun beka sahibi olduğuna dikkat çekenlerden birisi de M.Ali Aynî'dir. (1869-1945) Aynî insanın ölmekle bir başka hayat mertebesine geçtiğini ve o mertebenin gerçekliklerinin de dünyadakilerden tamamen farklı olacağını ifade eder. O, bu durumu bir örnekle şöyle açıklar: "Uyuduktan sonra sizin için hakikat, rüyanızda göreceğiniz şeylerdir. Hatta uyandıığınızda da bunların tesiri altında kalırsınız. Ve yine gözünüzü kapayıp rüyanızın devam etmesini istersiniz. Şu hâlde, hangi tavır ve makamda isek ona mahsus olan hâlleri tasdik etmekle beraber mekân ve durumu değiştirdiğimiz zaman da idrâklerimizde değişeceğini bilmeliyiz. Velhâsıl ölüm, daha derin ve daha uzun bir uyku gibidir. Maksadımız bu uykuyu rahat geçirebilmek ve bundan uyandıığımız zaman yüzü ak ve vicdanı rahat olarak hesaba hazır olmaktır."²

Sonuç

İsmail Fenni Ertuğrul, ruhu Kur'an ifadesinden hareketle emr âleminden kabul eder. O, ruhun hiçten vücuda getirilen emr âlemine âit olduğunu belirtir. Beden ise, "bir şey"den yaratılmış olan" halk âlemine âittir.

O, ebedi hayat için zaruri gördüğü ruhun bekasına dair delilleri önce onun mâhiyetinden çıkarır. Düşünürümüz, insâniyet hakikatı ve insanın hayvandan farklı olmasını, ruhun vahdet ve ayniyet sahibi ve basîtliğini, umumî kabul delillerini beka-i ruh için de mesnet saymıştır. Müellif, Allah'ın Adil ve Cemîl gibi isimlerinin de ruhun bekasını gerekli kıldığını ifade etmiştir. Ona göre, ruh beka sahibi olmazsa, bu mükemmel vücut ve yüksek kabiliyetleri veren Allah, insana haksızlık etmiş olurdu.

Fenni'ye göre ruh değişmez, çünkü o değişmelere mahal olan maddeden tamamen farklıdır. Ruh, mürekkep ve cismânî olmadığı için ayniyetini muhâfaza eder. Ayniyetine delil de değişim sırasında değişmeyi idrâk etmesidir. Şâyet o da değişmiş olsaydı, insan en küçük hatırasını, bilgisini bile muhâfaza edemezdi.

Ruhun maddî olmaması onun sürekliliği (beka) için önemli bir temel oluşturur. Cismânî ve ruhî hâdiselerdeki farklılık, ruhla cismin farkını da ortaya koyar. Buna göre ruh, devamlı kendinin aynıdır. Bölünmez, parçalanmaz, terkip altına girmez. Hafıza, bilgi birikimi, hukûkî mesuliyet ruhun sürekli değişen ve başkalaşan cisme mukabil, ayniyetini ispat eden delillerdir. Aksi halde, en basit iki farklı şeyden bile bilgi üretmez, çünkü veya bir ay önceki olayları hiç bir şekilde muhafaza edemezdik.

¹ Ertuğrul, age. s. 155 - 165

² Aynî, age., s. 22 - 23

İnsandaki uzuvlar ile beyin ve madde, ruhun, şehâdet âlemini idrâk için kullandığı cihazlarıdır. Ruh, bu aletler olmadan da idrak eder. Beden öldükten sonra ruhun bu kabiliyetlerine bir zarar da gelmez.

Cenab-ı Hakın yarattığı en kıymetli cevher olan ruh merak mevzuu olmaya devam edecektir. Çünkü onun hakkında insanlara “pek az bilgi” verilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- Adıvar, Abdü'lhak Adnan, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, İstanbul, 1944
- Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, İzmir, 1990
- Aynî, Mehmet Ali, *Reybilik ve Lâilâhîlik* (Tevfik Fikret'in Tarih-i Kadîmi'ine Cevap) İstanbul, 1935
- Albayrak, Halis, *Kur'anda İnsan Gayb İlişkisi*, İstanbul, 1993
- Ay, Lütfi, *Eflatun Timaios* Ankara, 1953
- Ateş, Süleyman, [kur'anansiklopedisi.chm.r/018 htm](http://kur'anansiklopedisi.chm.r/018.htm), ruh md. (Kubat Yayınları)
- Bolay, Süleyman Hayri, *Türkiye'de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi*, İstanbul, 1979
- Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, İstanbul, 1977
- Ferid Kam*, (Hayatı, Fikirleri ve Eserleri) Ankara, 1988
- Aristo Metafiziği ile Gazzalî Metafiziği'nin Karşılaştırılması*, İstanbul, 1993
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Ruhu'l Beyan*, İstanbul, 1389
- Cevdet, Abdullah, *Fünûn ve Felsefe*, İstanbul, 1912
- Cevziyye, Muhammed b. Ebi Bekir İbn Kayyim, *Kitabu'r-Ruh* çevr.: Şaban Hakkı, İstanbul,
- Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1988
- Ertuğrul, İsmail Fenni, *Kitâb-ı İzâle-i Şükûk*, İstanbul, 1928
- Lûgatçe-i Felsefe*, İstanbul, 1929
- Vahdet-i Vücut ve Muhyiddin İbni Arabî*, (Yayına haz.: Mustafa Kara) İstanbul 1991
- Filibeli Ahmet Hilmi, *Huzur-u Aklü Fende Maddiyyun Meslek-i Dalaleti*,

İstanbul, 1332

Firuzabadi, Muhammed b. Yakup, *el-Kamus-u Muhit*, Beyrut, ty.

Günaltay, M. Şemsettin, *İspat-ı Vacip ve Ruh Nazariyeleri*, İstanbul, 1339

Hasirizade, Şeyh M. Elif Efendi, *el-Kitabü'l- Mücmele Fi Şerhi't-Tuhfeti'l - Mürsele*, 1342 İstanbul.

İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelam*, İstanbul 1339 – 1341

İbu'l-İzz ed-Dımeşki, Muhammed, *Şerhu't-Tahaviyye*. Thk.:Muhsin et-Türki, Şuayb el- Arnavud, Beyrut, 1997

İbnu Furek, *Mücerredü-Makalat-i Eş'ari*, thk.: Daniel Gımarat, Beyrut, 1987

İsbahani, Huseyin b. Muhammed er-Ragıp *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, İstanbul, 1986

Kam, Ömer Ferid, *İlmü Mâ Ba'de't-Tabia*, İstanbul, 1343 – 1344

Dini ve Felsefi Sohbetler, tsz. Ankara

Zebidi, M.Murtaza el- Haseni *Şerh-u Kamus-u Tacu'l-Arus Cevahiru'l Kamus*, Daru'l-Fikr, ty.

Razi, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahrüddin, *Kelama Giriş (el-Muhassal)* çvr.: Hüseyin Atay, Ankara, 1978

Kılavuz, M. Saim *İslam Akaidi İstanbul*, 1987

Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, 1979

Yazır, Elmalı'lı Muhammed Hamdi *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul,1982